

Γεωγραφίες

Αρ. 22 (2013)

Γεωγραφίες, Τεύχος 22, 2013

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ -
ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ**

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ - ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ: ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ / ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ
ΑΠΡΙΛΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2013, ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΑΠΘ,
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΒάσω Μακρυγιάννη, Ορέστης Πάγκαλος, Χάρης Τσαβδάρου, Ειρήνη Ωραιπούλου¹

Το εργαστήριο «Συναντήσεις και Συγκρούσεις στην πόλη» πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα Βαλεντή της Σχολής Αρχιτεκτόνων του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από τον Απρίλιο ως τον Ιούνιο του 2013. Συγκροτήθηκε από ομάδα υποψήφιων διδασκόντων του τμήματος Αρχιτεκτόνων (Βάσω Μακρυγιάννη, Ορέστης Πάγκαλος, Χάρης Τσαβδάρου, Ειρήνη Ωραιπούλου), με τη συμβολή της Εύης Αθανασίου, της Λίας Γυϊόκα, του Δημήτρη Κωτσάκη, της Σάσας Λαδά και του Κώστα Αθανασίου. Σκοπός του εργαστηρίου ήταν η δημιουργία μιας σειράς ανοιχτών συζητήσεων, παρουσιάσεων και διαλέξεων για την πόλη και το χώρο στην εποχή της παγκόσμιας κρίσης.

Η ιδέα για τη σύσταση του εργαστηρίου προέκυψε από την έλλειψη ενός χώρου συζήτησης, συνάντησης (και σύγκρουσης) με αναφορά στα ερευνητικά μας ενδιαφέροντα. Αναγνωρίσαμε την έλλειψη τέτοιων πεδίων συζήτησης εντός του πανεπιστημίου και τη συρρίκνωση των ήδη υπαρχόντων. Στη συγκυρία αυτή και στη σύγχρονη συνθήκη της κρίσης βρίσκουμε κρίσιμη όχι μόνο την προώθηση της ακαδημαϊκής γνώσης και έρευνας αλλά και τη φυσική και πνευματική μας επιβίωση. Προσπαθήσαμε λοιπόν να προσεγγίσουμε τις διδακτορικές μας διατριβές και ως συλλογική δουλειά, μέσα από τη συνάντηση, το διάλογο και την κυκλοφορία της γνώσης, με την ελπίδα να αναδυθούν και να συζητηθούν περιεχόμενα και εργασίες που συχνά αποτελούν μοναχικές δουλειές κλειδωμένες σε βιβλιοθήκες και

ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Θεωρήσαμε καίρια την επικοινωνία των υποψήφιων διδασκόντων τόσο μεταξύ τους (για την προώθηση και εξέλιξη της δουλειάς τους) όσο και με τους προπτυχιακούς φοιτητές. Παράλληλα κρίναμε απαραίτητη τη δικτύωση και με ερευνητές εκτός συνόρων ενάντια στην απομόνωση και την εσωστρέφεια που επιβάλλουν οι νέοι κανόνες της οικονομίας. Επιπλέον, θεωρήσαμε τη διεπιστημονικότητα ως ένα κρίσιμο στοιχείο του εργαστηρίου έναντι στον κατακερματισμό της γνώσης και την περιχαράκωση των επιστημονικών ειδικοτήτων.

Κατεύθυνση του εργαστηρίου υπήρξε η διαλεκτική κριτική προσέγγιση του χώρου καθώς και η υπέρβαση των διαιρέσεων των επιστημονικών ειδικοτήτων. Οι θεματικές ενότητες με βάση τις οποίες οργανώθηκαν οι συζητήσεις ήταν η πόλη –ως τόπος αλλαγών και ως τόπος διεκδίκησης μέσα από τη διαλεκτική του δημόσιου-ιδιωτικού-κοινού χώρου–, η σημερινή παγκόσμια κρίση και ο τρόπος με τον οποίο καθορίζεται στην πόλη, τα υποκείμενα που βρίσκονται, δημιουργούν και αναδύονται μέσα στην πόλη της κρίσης. Διαπραγματευτήκαμε τη μετανάστευση, την κινητικότητα, διαδικασίες υποκειμενοποίησης, πολιτικές ταυτότητας, καθώς και τις έννοιες της τάξης, του έθνους και του φύλου.

Παράλληλα θέσαμε μια σειρά από ερωτήματα: Στον μεταβαλλόμενο χώρο της πόλης, τον καιρό της παγκόσμιας κρίσης, τι είδους κοινωνικές σχέσεις και τρόπους επικοινωνίας συγκροτούν τα

¹ Υποψήφιοι/ες διδάκτορες, Τμήματος Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ.

εργαστήριο

συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη

ανοιχτές συζητήσεις

8 Απριλίου - 17 Ιουνίου
οκτώ Δευτέρες και μία Πέμπτη
στις **18:00**

Αίθουσα "Θ. Βαλεντή"
Αρχιτεκτονική, ΑΠΘ

Διδακτορικές φοιτήτριες και φοιτητές
urbanconflicts.wordpress.com

- 8 Απριλίου** Δευτέρα
Θεσσαλονίκη την εποχή της κρίσης
- 15 Απριλίου** Δευτέρα
Έμφυλες προσεγγίσεις του χώρου
- 13 Μαΐου** Δευτέρα
Χώρος και μετανάστευση – κινητικότητα
- 20 Μαΐου** Δευτέρα
Χώρος και πολιτική εξουσία
- 27 Μαΐου** Δευτέρα
Πολιτισμικές προσεγγίσεις του χώρου
- 30 Μαΐου** Πέμπτη
Χώρος, εξουσία, πολιτική και κράτος
- 3 Ιουνίου** Δευτέρα
Παραγωγή του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης
- 10 Ιουνίου** Δευτέρα
Κοινωνικός χώρος της πόλης
- 17 Ιουνίου** Δευτέρα
Ο χώρος των κοινών και της κρίσης

αναδύομενα υποκείμενα; Πώς οι πολιτισμικές και πολιτικές πράξεις συγκροτούν κοινωνικά κινήματα, κοινότητες, δίκτυα, εξεγέρσεις και πώς προσδιορίζεται το δικαίωμα στην πόλη; Ποιες σημασίες αποκτά η φύση, με ποιον τρόπο λειτουργούν οι νεοφιλελεύθερες αστικές πολιτικές και τα έργα ανάπτυξης, και ποιος ο χαρακτήρας των νέων περιφράξεων;

Το εργαστήριο οργανώθηκε σε 9 εβδομαδιαίες συναντήσεις. Σε κάθε συνάντηση είχαμε δύο έως τρεις παρου-

σιάσεις από καλεσμένους/ες που δουλεύουν πάνω σε ζητήματα χώρου και πόλης, ενώ στη συνέχεια ακολουθούσε συζήτηση.

Παρουσιάζουμε συνοπτικά τα περιεχόμενα των συναντήσεων :

«Θεσσαλονίκη την εποχή της κρίσης»
(Δευτέρα 8 Απριλίου)

Το άνοιγμα του εργαστηρίου έκανε η Εύη Αθανασίου (επ. καθηγήτρια Αρχιτεκτονικής ΑΠΘ) μιλώντας για τους «Μετασχηματισμούς του δημόσιου

χώρου στη Θεσσαλονίκη της κρίσης». Παρουσίασε κριτικά τις νέες πρακτικές διαχείρισης του δημόσιου χώρου στη Θεσσαλονίκη που εμπλέκουν αφενός ιδιωτικές επιχειρήσεις αφεντέρου τους πολίτες ως εθελοντές, και θέτουν υπό αμφισβήτηση την ίδια τη συγκρότηση της έννοιας του δημόσιου χώρου. Εντοπίζοντας ταυτόχρονα μια αντίρροπη τάση, εστίασε σε δίκτυα, κινήσεις και νέες κοινότητες στην πόλη της κρίσης που διατυπώνουν ευρύ και ανομοιογενές φάσμα διεκδικήσεων σε σχέση με τον δημόσιο χώρο και δοκιμάζουν νέες σχέσεις ανοχής, αλληλεγγύης και συμμετοχής.

«Έμφυλες προσεγγίσεις του χώρου»
(Δευτέρα 15 Απριλίου)

Η Φωτεινή Μάμαλη (υπ. διδάκτωρ Αρχιτεκτονικής ΑΠΘ) παρουσίασε μέρος της μεταπτυχιακής διπλωματικής της εργασίας σχετικά με την μεταστροφή ενός παλιού βικτωριανού νεκροταφείου σε cruising spot. Ανέδειξε τη σημασία των χωρικών ρωγμών ως πεδίων όπου «μπορεί να ανθήσει μια πρακτική της ετερότητας που συνήθως αποσιωπείται πίσω από όρια, απαγορεύσεις και διαδικασίες ετεροκανονικής καπιταλιστικής αστικής ανάπτυξης». Στη συνέχεια, η Ελένη Κυρατσού (Δρ. Πανεπιστημίου Αιγαίου) παρουσίασε συνοπτικά τη διδακτορική της διατριβή με θέμα την κατάσταση και τα χαρακτηριστικά των εξωοικιακών τουαλετών στη Θεσσαλονίκη. Η ομιλία ανέδειξε πως, μέσα από μελέτη των αγνοημένων αυτών χώρων, μπορούν να εξερευνηθούν σημαντικά κοινωνικά νοήματα και πολιτισμικές αντιλήψεις και να αναδειχθούν ιδέες για το ανθρώπινο σώμα, το φύλο, τη σεξουαλικότητα, την εθνική ταυτότητα, το δημόσιο χαρακτήρα του αστικού χώρου, την οικολογία, την κατανάλωση, την πολιτική ή την οικονομία. Η Κατερίνα Χατζηκωνσταντίνου (υπ. διδάκτωρ Αρχιτεκτονικής ΑΠΘ), μέσα από το παράδειγμα της φυματίωσης και το χώρο του σανατορίου, μίλησε για

την αντίληψη της «υγιεινής» και τον ορισμό του «ιδανικού» σώματος. Προσέγγισε τα σανατόρια ως ένα είδος ιατρικού εξοπλισμού που παρείχε δομή στην «κοινωνική υγιεινή», και τη μοντέρνα αρχιτεκτονική ως ένα είδος ιατρικού παράγοντα που κατάφερε να διαδραματίσει ενεργό ρόλο στην προώθηση αυτού του υγιεινού τρόπου ζωής.

«Χώρος και μετανάστευση-κινητικότητα» (Δευτέρα 13 Μαΐου)

Στην εισήγησή της, η Χρύσα Γιαννοπούλου (υπ. διδάκτωρ ΠΑ.ΜΑΚ.) χρησιμοποίησε την ιδέα της «ετεροτοπίας» για να ερμηνεύσει τα κέντρα υποδοχής ανήλικων αιτούντων άσυλο προσεγγίζοντάς τα ως «ετεροτοπίες» της μετανεωτερικής εποχής. Παρουσίασε εμπειρικό υλικό από επιτόπια έρευνα που έγινε στο πλαίσιο της διδακτορικής της διατριβής στο κέντρο της Αγιάσου Λέσβου και της Κόνιτσας Ιωαννίνων. Συνεχίζοντας, ο Δημήτρης Μπαλαμπανίδης (υπ. διδάκτωρ Χαροκόπειου Πανεπιστημίου) περιέγραψε γεωγραφίες της εγκατάστασης των μεταναστών στον Δήμο Αθηναίων. Εξετάζοντας την πρόσβαση στην κατοικία και τις σχέσεις συνύπαρξης στις γειτονίες, αποσταθεροποίησε τη θεμελίωση του μίσους ανάμεσα σε «εμάς» και τους «άλλους», περιγράφοντας πώς η παρουσία των μεταναστών στις γειτονίες της πόλης μπορεί να έχει πολλαπλές θετικές συμβολές.

«Χώρος και πολιτική εξουσία» (Δευτέρα 20 Μαΐου)

Το εργαστήριο ξεκίνησε με την εισήγηση της Ειρήνης Ηλιοπούλου (υπ. διδάκτωρ Αρχιτεκτονικής, TU Βερολίνο) που διερεύνησε τη σχέση συναισθηματικής εμπλοκής και χωρικής πρόσληψης, ως σχέση που παράγει χώρο με όρια, διαρέσεις, επαφές, διαδρομές, κόμβους, άκρα, ορόσημα κ.λπ. Χρησιμοποίησε αφηγήσεις, νοητικές χαρτογραφήσεις, οργανωμένα σύνολα και πολιτικές τοποθετήσεις, για να μελετήσει τη σχέση

αυτή στη Λευκωσία στη σύγχρονη συνθήκη μερικής άρσης της διαίρεσής της, ενώ στάθηκε και στη συγκυρία της «κυπριακής κρίσης». Ο Κώστας Αθανασίου (Δρ. Αρχιτεκτονικής ΑΠΘ), μελετώντας τη Μινωική Κρήτη, αμφισβήτησε την επικρατούσα άποψη που προβάλλει μια ιεραρχική κοινωνία με τον βασιλιά-ιερέα στην κορυφή, ο οποίος με κέντρο την Κνωσό και με τη βοήθεια του ιερατείου και μιας ομάδας ελίτ εξουσίαζε την Κρήτη. Διερεύνησε πιθανές ετεραρχικές δομές της μινωικής κοινωνίας με βάση την διάταξη των οικισμών, την αρχιτεκτονική των κτιρίων και τη δομή της οικογένειας. Τέλος, η Λία Γυϊόκα (επ. καθηγήτρια Αρχιτεκτονικής ΑΠΘ) μίλησε για έναν νέο διχασμό του δημόσιου χώρου σε σχέση με την «μουσειοποίηση του πολιτικού στις σύγχρονες μνημονικές πρακτικές». Εξετάζοντας την ώσμωση μουσείου και μνημείου στην Ευρώπη, περιέγραψε την ανάδυση ενός νέου διαχωρισμού της μνημονικής από την πολιτική δράση και ως εκ τούτου έναν νέο διχασμό στην αντίληψη του δημόσιου/πολιτικού χώρου.

«Πολιτισμικές προσεγγίσεις του χώρου» (Δευτέρα 27 Μαΐου)

Ο Ορέστης Πάγκαλος (υπ. Διδάκτωρ Αρχιτεκτονικής ΑΠΘ) αναφέρθηκε σε νεανικά πολιτισμικά μορφώματα από την δεκαετία του πενήντα ως σήμερα. Εστίασε στους όρους «υποκοουλτούρες» και «αντικουλτούρα» και σε ένα σχεδιάγραμμα της γενεαλογίας τους με παράλληλες αναφορές στο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό τους πλαίσιο. Επιχείρησε μια εκτίμηση της παρουσίας τους σήμερα, αφήνοντας ερωτήματα για την σημασία τους στις πιθανές μελλοντικές εκφράσεις της εποχής που διανύουμε. Ο Νίκος Σούζας (υπ. διδάκτωρ ΕΚΠΑ) ανέπτυξε τον ρόλο των πολιτισμικών πρακτικών στη συγκρότηση των κοινωνικών κινήματων. Προσέγγισε τα κοινωνικά κινήματα ως πειραματικά εργαστήρια παραγωγής και επεξεργασίας νέων πολιτισμικών και

οργανωτικών μορφών και τα παρακολούθησε να συγκροτούν άτυπα συγκρουσιακά δίκτυα, να πολλαπλασιάζονται και να υποχωρούν, να διαδίδουν τα πολιτισμικά τους προϊόντα και να συμβάλουν στη διαμόρφωση μιας συλλογικής μνήμης. Η Χριστίνα Γραμματικοπούλου (Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Βαρκελώνης) περιέγραψε πώς ο ψηφιακός κόσμος έχει επαναπροσδιορίσει θεμελιώδεις ισοροπίες σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, σε ό,τι αφορά τον τρόπο που βιώνουμε το σώμα μας και τον κοινωνικό μας περίγυρο. Χρησιμοποίησε παραδείγματα καλλιτεχνικής και πολιτικής δράσης, από το internet art και το software art έως την ενισχυμένη πραγματικότητα (augmented reality) ώστε να υπογραμμιστούν αλλαγές και νέοι δρόμοι έκφρασης.

«Χώρος, εξουσία, πολιτική και κράτος» (Πέμπτη 30 Μαΐου)

Η Γεωργία Αλεξανδρή (υπ. διδάκτωρ Χαροκόπειου) εστίασε στις κοινωνικές και χωρικές μεταβολές που παρατηρούνται στην Αθήνα, στη γειτονιά του Μεταξουργείου, μέσα από το θεωρητικό σχήμα του «gentrification». Υποστήριξε ότι η χωρική έκφανση της διαδικασίας του gentrification διακρίνεται από σημειακότητα και διασπορά, ενώ παρατήρησε τον ταυτόχρονο εποίκισμό των μεσαίων τάξεων και εκτοπισμό των ασθενέστερα κοινωνικοοικονομικά ομάδων. Η Αντιγόνη Γέροντα (υπ. διδάκτωρ, UPC Βαρκελώνης) παρουσίασε μια συγκριτική έρευνα για τις πρακτικές οικειοποίησης του δημόσιου χώρου με βάση την εθνογραφική παρατήρηση. Η έρευνα έγινε σε τρεις γειτονίες ψαράδων και ναυτικών, στο Πόρτο, στη Βαρκελώνη και στη Βαλένθια, που διατηρούν ακόμη μια ταυτότητα ανθεκτική στις πολιτικές εξομοίωσης και αλλοίωσης του αστικού χώρου. Έδειξε πώς η παραγωγή του δημόσιου χώρου αντικατοπτρίζει τις κοινωνικές δομές ετερότητας και συνύπαρξης, μέσα από ποικίλες πτυχές ανταγωνισμού και διεκδική-

σεων. Τέλος παρακολούθησαμε ένα διάλογο μεταξύ της Παρασκευής Κούρτη (υπ. διδάκτωρ Αρχιτεκτονικής ΑΠΘ) και του Γιάννη Σταυρακάκη (αν. καθηγητής Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ) που αφορούσε τις επίσημες πολιτικές και ανεπίσημες πρακτικές που αναδεικνύουν συγκεκριμένες περιπτώσεις διαχείρισης δημόσιων χώρων στη Δυτική Θεσσαλονίκη. Εξετάστηκε τι αναδεικνύεται και σχηματοποιείται κάθε φορά ως χωρικό πρόβλημα, κατά πόσο οι ιστορικές συνθήκες κατοίκησης μιας περιοχής δεσμεύουν τις δυνατότητες διατύπωσης εναλλακτικών προτάσεων για το χώρο, ποιες ιδιαιτερότητες της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας επηρεάζουν τις προοπτικές διαχείρισης ενός χώρου.

«Παραγωγή του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης» (Δευτέρα 3 Ιουνίου)

Η Μαρία Ευθυμίου (αρχιτέκτονας ΑΠΘ) έφερε στο τραπέζι το ζήτημα των μεταλλείων χρυσού στην ΒΑ Χαλκιδική. Έθεσε ερωτήματα σε σχέση με τη χωρική ανάπτυξη και την νομιμοποίηση της «αξιοποίησης» του φυσικού περιβάλλοντος στη συνθήκη της κρίσης. Παρουσίασε το πλήθος των συγκρούσεων και συμμαχιών που αναδύονται και εστίασε στους εν εξελίξει τοπικούς αγώνες ενάντια στα μεταλλεία. Η Βάσω Μακρυγιάννη και ο Χάρης Τσαβδάρογλου (υπ. διδάκτορες αρχιτεκτονικής ΑΠΘ) αναφέρθηκαν στις κοινωνικοχωρικές επιδράσεις της μικροϊδιοκτησίας και της αυθαίρετης δόμησης στην Ελλάδα στην εποχή της κρίσης, μέσα από τη μαρξική κατηγορία της μονιμότητας της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης. Η ιδιοκτησία εξετάστηκε ως κοινωνική σχέση, ενώ τονίστηκε πως τόσο η μικροϊδιοκτησία όσο και η αυθαίρετη δόμηση αποτελούν κανόνα στην παραγωγή του ελληνικού χώρου. Ο Κωστής Χατζημιχάλης (ομότιμος καθηγητής Χαροκόπειου) μίλησε για την υφαρπαγή της γης στην Ελλάδα της κρίσης. Περιέγραψε πώς το «καθεστώς έκτακτης ανάγκης»

που έχει επιβληθεί μετά το 2010 έχει ανάγει την υφαρπαγή της γης, δημόσιας και ιδιωτικής, σε έναν από τους στρατηγικούς στόχους που θα συμβάλουν στην υποτιθέμενη ανάπτυξη, ενώ στην πραγματικότητα υλοποιείται μια βίαιη ταξική αναδιανομή γαιοπροσόδου. Εστίασε στις διεθνείς και εθνικές τάσεις υφαρπαγής της γης, στις δραματικές αλλαγές στο θεσμικό και χρηματοπιστωτικό πλαίσιο και ανέδειξε συγκεκριμένα παραδείγματα στην Ελλάδα.

«Κοινωνικός χώρος της πόλης» (Δευτέρα 10 Ιουνίου)

Ο Αντώνης Βραδής (Δρ. LSE), αντλώντας από τη διδακτορική του διατριβή, παρουσίασε την έννοια του «χωρικού συμβολαίου» ως ερευνητικό εργαλείο για την κατανόηση των μετασχηματισμών του δημόσιου χώρου. Με βάση αυτό, παρουσίασε ένα συλλογικό ερευνητικό εγχείρημα που αφορά τους μετασχηματισμούς των δημόσιων χώρων στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της κρίσης και εξήγησε πώς οι εντάσεις και οι συγκρούσεις βρίσκονται σε αφθονία στους χώρους της καθημερινότητας. Στη συνέχεια, ο Χάρης Τσαβδάρογλου (υπ. διδάκτωρ αρχιτεκτονικής ΑΠΘ) συζήτησε τη διαλεκτική των αστικών κοινών και περιφράξεων στην Ελλάδα της κρίσης. Προσέγγισε την κρίση ως την κρίσιμη στιγμή της κυκλοφορίας του κεφαλαίου έναντι της κυκλοφορίας των αγώνων για τον έλεγχο των κοινών. Εξετάσε το παράδειγμα των αστικών κοινών και των νέων περιφράξεων στον φυσικό-νοητικό-κοινωνικό χώρο και είδε τα κοινά στο επίκεντρο των κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων. Τέλος, ο Σταύρος Σταυρίδης (καθηγητής Αρχιτεκτονικής ΕΜΠ), αντλώντας από την εμπειρία των κατειλημμένων πλατειών και του κινήματος Occupy, εξέτασε τη μεταμόρφωση του δημόσιου χώρου σε «κοινό χώρο». Επιπλέον, ανέχνησε τη χωρική διάσταση των θεσμίσεων που επιτρέπουν τη διαρκή ανάπτυξη των κύκλων του κοινού με την

διάρρηξη των ορίων κάθε κοινότητας, που τείνει να εντοπίσει και να περικλείσει τα κοινά στο εσωτερικό της.

«Ο χώρος των κοινών και της κρίσης» (Δευτέρα 17 Ιουνίου)

Ο Massimo de Angelis (καθηγητής Πανεπιστημίου Ανατολικού Λονδίνου) ξεκίνησε τη συζήτηση εισάγοντάς μας στην έννοια του κοινού. Χρησιμοποίησε τα σχήματα PlanA (Neoliberalism), B (Keynesianism), C&D (Commons&Democracy), E&F (Exclusion and Fascism) για να συζητήσει το κεφάλαιο, την κρίση ως αδιέξοδο και τις αντιτιθέμενες κοινωνικές δυνάμεις. Εστιάζοντας στο Plan C&D, παρουσίασε τις δυνατότητες που ανοίγονται μέσα από τις κοινωνικές δυνάμεις που σχηματοποιούνται, είτε για να επιλύσουν άμεσα ζητήματα αναπαραγωγής, είτε ως κινήματα ενάντια στις πολιτικές του κεφαλαίου. Στη συνέχεια, ο Δημήτρης Κωτσάκης (επ. καθηγητής Αρχιτεκτονικής ΑΠΘ) επεξεργάστηκε την έννοια του κοινού με έμφαση στον κοινωνικό χώρο και τον τρόπο επικοινωνίας. Προσέγγισε την έννοια του κοινού μέσα από τις έννοιες της κοινότητας, του πλήθους και του τετραμερούς του κοινωνικού χώρου (προσωπικός-συλλογικός-χώρος των πολιτών-πολιτικός). Πρότεινε ως ορισμό του κοινού χώρου την ενότητα του χώρου των πολιτών με τους συλλογικούς χώρους. Με αφετηρία τις παραπάνω έννοιες, συζήτησε για τον κοινό χώρο ως χώρο διασφάλισης της ελευθερίας του προσώπου και ως χώρο της άμεσης δημοκρατίας.

Το εργαστήριο ολοκληρώθηκε τον Ιούνιο του 2013 και τα μέλη του θα συναντηθούν ξανά το Σεπτέμβριο του 2013 με σκοπό τη συνέχιση των συναντήσεων. Για πληροφορίες ή επικοινωνία μπορείτε να επισκεφθείτε το <http://urbanconflicts.wordpress.com/> ή να επικοινωνήσετε στη διεύθυνση urbanconflicts@gmail.com.

Ι^ο ΘΕΡΙΝΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ENTITLE: «ΚΟΙΝΑ, ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΕΣ»

Γιώργος Βελεγράκης¹, Θάνος ΑνδρΪτσος²

Από τις 9 μέχρι τις 14 Ιουλίου 2013 πραγματοποιήθηκε στην Ερμούπολη της Σύρου το 1ο θερινό σχολείο του προγράμματος ENTITLE. Το θερινό σχολείο διοργάνωσε το τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου, ένα από τα επιστημονικά ιδρύματα που συμμετέχουν στο πρόγραμμα.

Το εκπαιδευτικό, ερευνητικό πρόγραμμα ENTITLE εντάσσεται στη δράση «Δίκτυα Αρχικής Κατάρτισης (ITN)/Marie Curie/7ο ΠΠ» και έχει ως στόχο την εκπαίδευση 18 διδακτορικών και μεταδιδακτορικών φοιτητών/τριών και ερευνητών/τριών στον τομέα της *Πολιτικής Οικολογίας*. Το δίκτυο συντονίζεται από το Ινστιτούτο για την Περιβαλλοντική Επιστήμη και Τεχνολογία (ICTA) του Αυτόνομου Πανεπιστημίου της Βαρκελώνης (UAB) και συμμετέχουν 11 ακόμη ακαδημαϊκοί και μη-κυβερνητικοί εταίροι.

Το δίκτυο ENTITLE προσεγγίζει τα περιβαλλοντικά και οικολογικά ζητήματα υπό το πρίσμα της κοινωνικής *διανομής, των κοινωνικών συγκρούσεων και των δομών εξουσίας*. Μια βασική παραδοχή, εξάλλου, της Πολιτικής Οικολογίας είναι ότι σε οποιοδήποτε οικολογικό μετασχηματισμό υπάρχουν πάντα *κόστη και οφέλη* που είναι γεωγραφικά (και κοινωνικά) άνισα κατανομημένα με βάση ταξικούς, φυλετικούς ή έμφυλους διαχωρισμούς και όλα αυτά πρέπει να μελετώνται. Αυτή τη ριζοσπαστική προσέγγιση, που έρχεται σε ευθεία σύγκρουση με την κυρίαρχη αντίληψη περί διαχείρισης και κριτηρίων αγοράς στην «επίλυση» των περιβαλλοντικών προβλημάτων προσπαθεί να αποτυπώσει το δίκτυο με τις δουλειές των νέων

ερευνητών/τριών, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη μέθοδο.

Στο 1ο θερινό σχολείο μετείχαν, εκτός των συμμετεχόντων του προγράμματος, και ένας σημαντικός αριθμός ερευνητών/τριών από διαφορετικά πανεπιστημιακά ιδρύματα ανά τον κόσμο και από διαφορετικά επιστημονικά πεδία (π.χ. Γεωγραφία, Αρχιτεκτονική, Πολιτικές Επιστήμες, Πολιτική Οικονομία, Κοινωνιολογία). Συνολικά το πρόγραμμα του θερινού σχολείου παρακολούθησαν: 11 ερευνητές/τριες από την Ισπανία, 3 από το Ηνωμένο Βασίλειο, 3 από τη Γερμανία, 2 από την Πορτογαλία, 5 από την Ελλάδα, 2 από την Τουρκία, 2 από την Ιταλία, 4 από τη Δανία, 3 από τη Σουηδία, 3 από τις Η.Π.Α, 2 από τη Χιλή, 1 από την Ολλανδία και 1 από την Παλαιστίνη.

Το πρόγραμμα περιλάμβανε τρεις, σχετικά διακριτές ενότητες:

1. Παρουσίαση των ερευνητικών εργασιών των ερευνητών/τριών

Οι διδακτορικοί και μεταδιδακτορικοί φοιτητές/τριες ολοκλήρωσαν τον Ιούλιο το πρώτο έτος, και παρουσίασαν την πρόοδο της έρευνάς τους. Οι ερευνητικές εργασίες, παρόλες τις διαφορετικές αφητηρίες τους, επεξεργάζονται από κοινού ερευνητικά ερωτήματα που έχουν να κάνουν με βασικούς τομείς της Πολιτικής Οικολογίας και των (γενικευμένων) περιβαλλοντικών συγκρούσεων που είναι κυρίως *η κοινωνική και γεωγραφική διανομή του περιβαλλοντικού κόστους και των οφελών, η υφαρπαγή των κοινών, η δημοκρατία και οι δομές εξουσίας, η εμπορευματοποίηση της φύσης και οι σχέσεις υπερεθνικών οργα-*

1. Υποψήφιος διδάκτορας, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

2. Υποψήφιος διδάκτορας, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

νισμών/κράτους/τοπικών κοινωνιών στους κοινωνικοοικολογικούς μετασχηματισμούς.

Όσον αφορά το περιεχόμενό τους, καλύπτουν ένα μεγάλο φάσμα των σύγχρονων οικολογικών ζητημάτων που κατηγοριοποιούνται σχηματικά ως εξής:

i) Οι εξορυκτικές δραστηριότητες και οι πολλαπλές συνέπειές τους σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Σε αυτή την ενότητα οι ερευνητές/τριες παρουσίασαν την έρευνά τους για τις εξορύξεις χρυσού στη Χαλκιδική, την παγκόσμια αγορά χρυσού, τον «νέο εξορυκτισμό» χωρών της Λατινικής Αμερικής όπως η Βενεζουέλα και ο Ισημερινός, τις μετα-εξορυκτικές αναπτυξιακές προτάσεις σε περιοχές με μεγάλη εξάρτηση από τις εξορυκτικές δραστηριότητες όπως η Ρουμανία και η Βουλγαρία, καθώς και την εξόρυξη πετρελαίου στη Χιλή υπό την οπτική των τοπικών ιθαγενικών κοινοτήτων.

ii) Η υφαρπαγή της γης προς όφελος της συσσώρευσης του κεφαλαίου με παρουσίαση συγκεκριμένων ερευνών για τις περιπτώσεις της γεωργικής γης στην Αιθιοπία και του δάσους του Αμαζονίου στη Βραζιλία.

iii) Οι περιφράξεις των κοινών. Σε αυτή τη θεματική παρουσιάστηκαν έρευνες για την εντατική αλιεία στη Μεσόγειο και τη βιομηχανική ζωοπαράγωγή στη Μαλαισία, τον αποκλεισμό των κατοίκων της Παλαιστίνης από την πρόσβαση στο νερό και τη δημιουργία

μεγάλων φραγμάτων στην Ινδία με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό τοπικών κοινοτήτων από την πρόσβαση στο νερό και την ενέργεια.

iv) Η νέα εμπορευματοποίηση της φύσης υπό το καθεστώς της καπιταλιστικής κρίσης με ερευνητικές εργασίες που αφορούν τη διαχείριση απορριμμάτων στη Νάπολη και τη Βαρκελώνη, τη φυγή πληθυσμών από τα μεγάλα αστικά κέντρα προς την ύπαιθρο ως συνέπεια της οικονομικής κρίσης καθώς και την «επανοικολογικοποίηση» με ειδικό ενδιαφέρον για τις αναδασώσεις σε περιοχές της Χιλής.

II. Διαλέξεις από διδάσκοντες/ουσες του προγράμματος και ειδικούς προσκεκλημένους

Η ενότητα αυτή ξεκίνησε με την παρουσίαση της *Stefania Barca* (πανεπιστήμιο της Κοϊμπρα, Πορτογαλία) για τις *Θεωρίες των Κοινών (Theories of the Commons)* και τη σύνδεσή τους με το αντικείμενο της Πολιτικής Οικολογίας. Η διάλεξη περιλάμβανε τις θεωρητικές αφετηρίες της έννοιας των κοινών, την ιστορική διαδρομή της έννοιας, τη σχετική βιβλιογραφία καθώς και τη σύγχρονη προβληματική γύρω από αυτά. Η πλούσια συζήτηση που ακολούθησε ανέδειξε τη σημασία του προβληματισμού για τα κοινά στη νέα εποχή της κρίσης, και τις διαφορετικές προσεγγίσεις που αναπτύσσονται.

Η *Isabelle Anguelovski* (Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης,

Ισπανία) παρουσίασε την έρευνά της για τον *Περιβαλλοντισμό των φτωχών (Revisiting the environmentalism of the poor)*³ με ειδικά πεδία (συγκριτικής) μελέτης την αναμόρφωση φτωχών γειτονιών και περιοχών αστικού πρασίνου στη Βοστώνη και τη Χαβάη των Η.Π.Α. και τη Βαρκελώνη της Ισπανίας. Εξέθεσε τους προβληματισμούς της κατά πόσο και με ποιο τρόπο τα κινήματα για περιβαλλοντική δικαιοσύνη στα μεγάλα αστικά κέντρα εντάσσονται στις προσεγγίσεις μας για τον περιβαλλοντισμό των φτωχών.

Ο *Eric Clark* (Πανεπιστήμιο του Λοντ, Σουηδία), στη διάλεξή του για το ζήτημα της *χρηματιστικοποίησης/εμπορευματοποίησης* των ωκεανών και με ειδικό ενδιαφέρον στην αλιεία, ανέπτυξε την προβληματική για τις «περιφράξεις των θαλασσών» μέσα από την οικονομική εκμετάλλυσή τους και τα αποτελέσματα της καθώς και τη σύγκρουση δημόσιου-ιδιωτικού-κοινωνικού στη διαχείριση και προστασία τους. Έθεσε το ερώτημα κατά πόσο τελικά υπάρχει μια κοινότητα προστασίας της θάλασσας, πώς ορίζεται αυτή και ποιες οι πρακτικές της π.χ. στο θέμα της αλιείας.

Ο *Gavin Bridge* (Πανεπιστήμιο του Ντάραμ, Ηνωμένο Βασίλειο) και ο *Hugo Romero* (Πανεπιστήμιο του Σαντιάγκο, Χιλή) μίλησαν για τις κοινωνικές συγκρούσεις που ανακύπτουν σε περιοχές με εξορυκτικές δραστηριότητες. Ο πρώτος επέμεινε στο θεωρητικό πλαίσιο προσέγγισης των εξορυκτικών δραστηριοτήτων υπό το πρίσμα της Πολιτικής Οικολογίας, Πολιτικής Οικονομίας και Γεωγραφίας. Έδωσε στοιχεία για την παγκόσμια εικόνα των δραστηριοτήτων με ειδικό βάρος στο πετρέλαιο και το χρυσό και παρέθεσε την άποψή του για το αυξημένο βάρος που έχουν οι αγορές και ο ανταγωνισμός για επενδυτές στην εύρεση νέων πεδίων εξόρυξης. Ο δεύτερος παρέθεσε στοιχεία για τη Χιλή, μια χώρα που στηρίζει το μεγαλύτερο μέρος της οικονομικής

της δραστηριότητας στις εξορύξεις μεταλλευμάτων, ιδιαίτερα χαλκού και χρυσού. Παρουσίασε τις διαφορετικές κλίμακες προσέγγισης του ζητήματος και τα (επίσης κλιμακούμενα) κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά αποτελέσματα. Τέλος, εστίασε στην ανάπτυξη κοινωνικών κινήσεων ενάντια στις εξορύξεις με κύριο άξονα την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής και του περιβάλλοντος στις γύρω περιοχές.

Ο *Kenneth Hermele* (Πανεπιστήμιο του Λουντ, Σουηδία) ανέπτυξε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον θέμα για την Πολιτική Οικολογία, την *Οικολογικά Άνιση Ανταλλαγή*. Τόσο η παρουσίαση όσο και η συζήτηση που ακολούθησε επικέντρωσαν στη μεθοδολογική και θεωρητική προσέγγιση του ζητήματος, δηλαδή στην προσπάθεια ανάπτυξης εργαλείων μέτρησης της περιβαλλοντικής ανταλλαγής πέρα από τα (γνωστά) οικονομομετρικά εργαλεία της κυρίαρχης αντίληψης.

Η διάλεξη των *Guy Baeten* και *Anders Lund Hansen* (Πανεπιστήμιο του Λουντ, Σουηδία) αφορούσε το θέμα του *gentrification* και πιο ειδικά των συνεπειών του στο ζήτημα της στέγης σε διάφορες σκανδιναβικές πόλεις. Η έρευνά τους αφορούσε κυρίως την πρωτεύουσα της Δανίας (Κοπεγχάγη) και την πόλη Λαντσκρόνα (*Landskrona*) της Σουηδίας. Το ζήτημα της κατοικίας και οι στεγαστικές πολιτικές,

οι κοινωνικοί αγώνες αλλά και το σύγχρονο δικαίωμα στην πόλη μέσα στην κρίση κυριάρχησαν στη συζήτηση καθώς και οι συγκρίσεις με άλλες περιοχές του «παγκόσμιου Νότου» όπου το πρόβλημα είναι ακόμα εντονότερο.

Ο *Giacomo d'Alisa* (Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης) παρουσίασε τη διδακτορική του διατριβή για το ζήτημα της διαχείρισης των σκουπιδιών στην Καλαβρία της Ιταλίας. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της παρουσίασης είχε να κάνει με την ανάπτυξη νέων, πρωτοποριακών εργαλείων και τεχνικών για τη μέτρηση του περιβαλλοντικού κόστους από τη (μη) διαχείριση των απορριμμάτων στην περιοχή.

Οι *Γιώργος Καλλής* (Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης) και *Giacomo d'Alisa*, με αφορμή μία έρευνά τους για την πολιτική του ιταλικού κράτους ως προς την αποκατάσταση μιας ιταλικής περιοχής που είχε πληγεί από κατολισθήσεις, ανέπτυξαν τις βασικές έννοιες του *περιβαλλοντικού κινδύνου*, της *περιβαλλοντικής ασφάλειας*, της *πρωτότητας* (*vulnerability*) και της *προσαρμοστικότητας* (*adaptation*) στην Πολιτική Οικολογία και τις Περιβαλλοντικές Σπουδές. Κατέληξαν στην ανάγκη μελέτης του κράτους και των κρατικών πολιτικών επιχειρώντας μια σύγχρονη ανάγνωση της γκραμισιανής σκέψης και τη σύνδεσή της με τα περιβαλλοντικά ζητήματα.

Η *Begum Ozkaynak* (Πανεπιστήμιο Βοğaziçi, Ιστανμπούλ, Τουρκία) συνέδεσε το ζήτημα των περιβαλλοντικών συγκρούσεων με το φύλο και ειδικότερα τις *έμφυλες διαστάσεις των οικολογικών αγώνων*. Πέρα από το θεωρητικό πλαίσιο του, ανέδειξε ιδιαίτερες πτυχές για την υποβάθμιση της γυναικείας καθημερινότητας (και) εξαιτίας των οικολογικών πιέσεων όσο και για την (ισχυρή) παρουσία των γυναικών στα κινήματα περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.

Πέρα των καθηγητών/τριών που συμμετέχουν στο πρόγραμμα ENTITLE, στο θερινό σχολείο συμμετείχαν και προσκεκλημένοι ομιλητές. Η *Καλλιόπη Σαπουντζάκη* (Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα) έδωσε διάλεξη για τις *αντιλήψεις κινδύνου* με ειδική αναφορά σε ζητήματα όπως η τρωτότητα και η διακίνδυνηση, το φάσμα των σύγχρονων κινδύνων και οι δυσκολίες στην αντιμετώπισή τους, η *εμπιστοσύνη* και η *αξιοπιστία* και η έννοια της *διακυβέρνησης των κινδύνων*.

Ειδικό βάρος είχε, τέλος, η συμμετοχή του *David Harvey* (Graduate Center του City University της Νέας Υόρκης, Η.Π.Α.). Ο ριζοσπάστης γεωγράφος συνέδεσε το επιστημονικό αντικείμενο της Πολιτικής Οικολογίας με αυτό της Πολιτικής Οικονομίας και της Ριζοσπαστικής Γεωγραφίας και παρουσίασε τη δική του οπτική για τη λειτουργία και τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Παράλληλα παρουσίασε μέρος

του νέου του βιβλίου *Οι 17 αντιφάσεις και το τέλος του* καπιταλισμού, που αναφέρεται στο πώς οι συστημικές αντιφάσεις του κεφαλαίου⁴ «κατασκευάζονται» χωρικά και κοινωνικά, και στο κατά πόσο αυτές οι αντιφάσεις και οι ανισότητες δημιουργούν τη βάση για εναλλακτικές πολιτικές και πολιτισμικές πορείες πέρα από τον καπιταλισμό.

III. Δημόσιες συζητήσεις και στρογγυλό τραπέζι για τη σύνδεση της Πολιτικής Οικολογίας με τα κοινωνικοοικολογικά ζητήματα, τις συγκρούσεις και τα κινήματα των τοπικών κοινωνιών

Στην προσπάθεια σύνδεσης της Πολιτικής Οικολογίας με τις περιβαλλοντικές συγκρούσεις και τα τοπικά κινήματα σήμερα, πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του θερινού σχολείου μια σειρά από συζητήσεις-εκδηλώσεις:

Αρχικά, υπήρξε μια συζήτηση-στρογγυλό τραπέζι με τον τίτλο «Πώς ορίζεται το πολιτικό εντός της Πολιτικής Οικολογίας;». Ο *Erik Swyngedouw* άνοιξε τη συζήτηση θέτοντας τη διάκριση μεταξύ *Πολιτικού (Political)* και *συγκεκριμένων πολιτικών (Politics)* καθώς και την προσέγγισή του για αυτό που ονομάζει διευρυμένη *μεταδημοκρατία* του σύγχρονου καπιταλισμού, δηλαδή μια προσπάθεια απομάκρυνσης του πολιτικού από τη δημόσια σφαίρα ως έκφραση των αιτημάτων και συμφερόντων των διαφορετικών τάξεων και κοινωνικών ομάδων σε ένα πλαίσιο συναίνεσης για τα «κοινά» προβλήματα (π.χ. η κλιματική αλλαγή). Παράλληλα έθεσε προτάσεις για την υπέρβαση αυτού του «ολοκληρωτικού» πλαισίου υποστηρίζοντας ότι τα διαφορετικά ταξικά συμφέροντα και η άνιση διανομή του περιβαλλοντικού κόστους παραμένουν στο προσκήνιο και πρέπει να διεκδικηθούν πολιτικές προς όφελος των αδυνάτων. Ο *Joan Martinez-Alier* από την πλευρά του πρότεινε την ανάγκη να πάρουμε μαθήματα (σε πολιτικό αλλά και επιστημονικό/θεωρητικό επίπεδο) από τις τοπικές κοινωνίες, τα τοπικά κι-

νήματα και τους αγώνες και διεκδικήσεις στη «μικρή κλίμακα» και να στρέψουμε ευρύτερα την προσοχή μας προς τα εκεί προκειμένου να απαντήσουμε και το ζήτημα του Πολιτικού. Η *Isabelle Anguelovski* και η *Stefania Barca* επέμειναν στην ανάγκη σύνδεσης τριών πτυχών της Πολιτικής Οικολογίας: της προστασίας των κοινών ενάντια στην προσπάθεια περιφράξής τους από το κεφάλαιο, των τοπικών κοινωνικο-οικολογικών αγώνων και μετασχηματισμών και της ευρύτερης πολιτικής αντιπαράθεσης με τις πολιτικές εμπορευματοποίησης της φύσης εις βάρος και των τοπικών κοινωνιών. Ο *Felipe Milanez* (Πανεπιστήμιο της Κοϊμπρα) και η *Irina Velicu* –εκ μέρους των φοιτητών– ανέπτυξαν το ζήτημα της δημοκρατίας ως συστατικό στοιχείο κατανόησης του Πολιτικού εντός της Πολιτικής Οικολογίας.

Η σημαντικότερη δημόσια συζήτηση έλαβε χώρα στο κτίριο του Επιμελητηρίου Κυκλάδων με τίτλο «Πολιτική Οικολογία σε καιρούς κρίσης», υπό την αιγίδα του Δήμου Σύρου-Ερμούπολης και με τη συμμετοχή τοπικών φορέων. Ο *Κωστής Χατζημιχάλης* (Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο) παρουσίασε το πρόγραμμα ENTITLE και τις επιδιώξεις του δικτύου Πολιτικής Οικολογίας. Στη συνέχεια, ανέπτυξε τα ζητήματα που πραγματεύεται η Πολιτική Οικολογία στο πλαίσιο της Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης και της σύνδεσης με τους τοπικούς φορείς. Ο *Νίκος Αλμπανόπουλος* (Αντιδήμαρχος Σύρου-Ερμούπολης) στην παρέμβασή του έδωσε παραδείγματα συγκεκριμένων οικολογικών διλημάτων που μπορεί να αντιμετωπίσουν οι τοπικές κοινωνίες (και που αντιμετωπίζουν σήμερα οι Κυκλάδες) όπως είναι η διαχείριση των απορριμμάτων και η ανάπτυξη των ΑΠΕ. Ο *Joan Martinez-Alier* και η *Stefania Barca* στις ομιλίες τους επικεντρώθηκαν στα σύγχρονα προβλήματα του χρέους, των οικολογικών πιέσεων και την προοπτική της απο-ανάπτυξης.

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε η συζήτηση με τη συμμετοχή προσκεκλημένων ερευνητών και ακτιβιστών που μελετούν ή (και) δραστηριοποιούνται σε σημερινές περιβαλλοντικές συγκρούσεις στην Ελλάδα. Ο *Γιώργος Μελισσοργός* (Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο) εστίασε στο ζήτημα των τουριστικών δραστηριοτήτων και των πιέσεων που ασκούνται στις τοπικές κοινωνίες ενώ η *Μαίρη Χριστιανού* (Επιτροπή Κατοίκων ενάντια στα μεταλλεία χρυσού στις Σκουριές Χαλκιδικής) μετέφερε τις εμπειρίες της από τον αγώνα ενάντια στην εξόρυξη του χρυσού στη Χαλκιδική.

Το δίκτυο ENTITLE θα πραγματοποιήσει το επόμενο θερινό σχολείο στο Λουντ της Σουηδίας τον Μάρτιο του 2014 με θέμα «Πολιτική Οικολογία και Κοινωνικά Κινήματα» με τη συμμετοχή ερευνητών/τριών και καθηγητών/τριών από όλα τα σχετιζόμενα με την Πολιτική Οικολογία πεδία. Το θερινό σχολείο της Σύρου κρίθηκε επιτυχημένο καθώς από τη μία έθεσε τις βάσεις για μια πιο συστηματική και ενισχυτική μελέτη και έρευνα στο πλαίσιο της Πολιτικής Οικολογίας και, από την άλλη, προσπάθησε να ανοίξει την προβληματική σε συνομιλία με τις τοπικές κοινωνίες, τις συγκρούσεις και αντιφάσεις αυτών και τα υπαρκτά σημερινά κοινωνικοοικολογικά προβλήματα.

Σημειώσεις

3. Ο όρος «Environmentalism of the poor» έχει εισαχθεί στη διεθνή βιβλιογραφία από τον *Joan Martinez-Alier* (Καθηγητή Οικονομικών και Οικονομικής Ιστορίας στο Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης-UAB, Ισπανία) επίσης μέλος του δικτύου ENTITLE. Ενδεικτικά: *Martinez-Alier, J. (2003), The environmentalism of the poor. A study of ecological conflicts and valuation*, Edward Elgar Publishing.

4. Μία από τις σημαντικότερες αντιφάσεις του κεφαλαίου, κατά τον Harvey, αφορά το σύγχρονο οικολογικό ζήτημα.

MASCULINS/FÉMININS. DIALOGUES GÉOGRAPHIQUES
 ET AU-DÉLÀ
 (ΑΡΣΕΝΙΚΟ/ΘΗΛΥΚΟ. ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΣΤΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΑ
 ΑΠΟ ΑΥΤΗΝ)
 ΓΚΡΕΝΟΜΠΛ, ΓΑΛΛΙΑ, 10-12 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ, 2012

Ντίνια Βαΐου¹

Τον Δεκέμβριο του 2012 πραγματοποιήθηκε στη Γκρενόμπλ το τρίτο μιας σειράς συνεδρίων των γάλλων γεωγράφων με θέμα τις έμφυλες προσεγγίσεις του χώρου και της χωρικότητας. Η πρώτη συνάντηση είχε γίνει στη Λυών (2004), η δεύτερη στο Μπορντώ (2010), όπου και αποφασίστηκε η καθιέρωση μιας «biennale-genre», ενώ ήδη προγραμματίζεται η τέταρτη για το 2014. Το συνέδριο στη Γκρενόμπλ, στο οποίο αναφέρεται η παρουσίαση αυτή, είχε τον γενικό τίτλο *Masculins/Féminins. Dialogues géographiques et au-delà* (Αρσενικό/θηλυκό. Διάλογοι στη Γεωγραφία και πέραν αυτής) και επιδίωκε να αποτελέσει ένα χώρο συνάντησης γεωγράφων και άλλων κοινωνικών επιστημόνων που ασχολούνται με την έρευνα γύρω από ζητήματα φύλου και χώρου. Οργανώθηκε από την UMR PACTE-Territoires του πανεπιστημίου της Γκρενόμπλ, με υπεύθυνη την Sophie Louargan και με τη συμβολή μιας διεθνούς επιστημονικής επιτροπής, πήρε δε ιδιαίτερη δημοσιότητα στα τοπικά μέσα ενημέρωσης και προσέελκυσε το ενδιαφέρον της τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης.

Στο πεδίο της γεωγραφίας, οι προσεγγίσεις από μια οπτική φύλου έχουν πλέον τη δική τους μικρή ή μεγαλύτερη «τοπική» ιστορία, στο πλαίσιο της οποίας έχει αναπτυχθεί πλούσιος προβληματισμός –και συχνά πολεμική– για την επιστημολογική βάση, τις αξίες και τη νομιμοποίησή τους, μέχρι να φτά-

σουν να θεωρούνται σήμερα μια περιοχί γεωγραφικής έρευνας που προσφέρει σημαντικές εμβασύνσεις στα γεωγραφικά φαινόμενα. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και το συνέδριο στη Γκρενόμπλ, σε συνέχεια των προηγούμενων, τα οποία έχουν διαμορφώσει ένα διακριτό χώρο διαλόγου στη γαλλόφωνη γεωγραφία ανοίγοντας ταυτόχρονα δι-αύλους επικοινωνίας με άλλες γλωσσικές/επιστημονικές παραδόσεις.

Τόσο οι ομιλίες σε ολομέλεια, όσο και τα εργαστήρια/θεματικές ενότητες σε παράλληλες συνεδρίες ακολούθησαν και προχώρησαν μια θεματολογία που ήδη είχε ξεκινήσει να συγκροτείται από τα προηγούμενα συνέδρια και συνδέει το φύλο με καθιερωμένα και νέα αντικείμενα γεωγραφικής έρευνας: πρακτικές μετακίνησης/κινητικότητας, διάθεση του ελεύθερου χρόνου, το καθημερινό και το φαντασιακό, το σώμα, οι μειονότητες, μορφές εργασίας και διαχείρισης πόρων, πρακτικές εξουσίας και μορφές συλλογικής οργάνωσης – κοινωνικής, πολιτισμικής, πολιτικής, χωρικής. Στη διάρκεια του συνεδρίου οργανώθηκαν παράλληλα: (α) ένα στρογγυλό τραπέζι με θέμα «Τι κάνει η γεωγραφία στις γυναίκες, τι κάνουν οι γυναίκες στη γεωγραφία;», όπου συζητήθηκαν οι επαγγελματικές και ακαδημαϊκές διαδρομές γυναικών γεωγράφων κυρίως στη Γαλλία, (β) μία συνεδρία με θέμα «το βλέμμα του καλλιτέχνη» στα ζητήματα που απασχόλησαν το συνέδριο και (γ) τρεις παράλληλες εκθέσεις με θέματα

¹ Καθηγήτρια, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας ΕΜΠ, divaiou@central.ntua.gr.

Άποψη συνεδρίασης ολομέλειας

Άποψη συνεδρίασης ομάδας εργασίας

αντίστοιχα «Τα επαγγέλματα έχουν φύλο;», «Δημόσιος χώρος: μικτός χώρος;» και «Η ισότητα γυναικών-ανδρών στις δημόσιες πολιτικές. Μια προσέγγιση της μητροπολιτικής περιοχής της Γκρενόμπλ».

Στις πέντε συνεδρίες σε ολομέλεια παρουσιάστηκαν 15 ανακοινώσεις και στα πέντε εργαστήρια που πραγματοποιήθηκαν στη διάρκεια των τριών ημερών του συνεδρίου συζητήθηκαν 75 ερευνητικές εργασίες, πολλές από τις οποίες από νέες ερευνήτριες και ερευνητές. Στη συνέχεια παρουσιάζονται ορισμένα από τα θέματα που συζητήθηκαν στα εργαστήρια/θεματικές ενότητες, με τα οποία ήταν συσχετισμένες σε μεγάλο βαθμό και οι ομιλίες στην ολομέλεια.

1. *Φύλο, μετακινήσεις, κινητικότητα*: στην ενότητα αυτή συζητήθηκαν κυρίως έμφυλες πλευρές της μετανάστευσης, με ιδιαίτερη εστίαση στη μετανάστευση γυναικών από/προς τον αραβικό κόσμο και από την Αφρική προς την Ευρώπη. Αναπτύχθηκε προβληματισμός για τη σημασία του φύλου, της κοινωνικής τάξης, του μορφωτικού επιπέδου και της ηλικίας/γενιάς στις αποφάσεις και δυνατότητες για κινητικότητα ή καθήλωση σε συγκεκριμένους τόπους: για τις ευκαιρίες που (μπορεί να) προσφέρει η μετανάστευση σε πολλές γυναίκες να ξεφύγουν από κοινωνι-

κές δομές που περιορίζουν τις δυνατότητές τους: για τις χωρικές πρακτικές, τις αναπαραστάσεις του χώρου και τις δυνατότητες εγκατάστασης και ένταξης σε περιοχές του αστικού χώρου όπου η παρουσία των κρατικών μηχανισμών είναι περιορισμένη.

2. *Φύλο, σώμα, ετερότητα*: η θεματική αυτή ενότητα εστίασε στη συγκρότηση της αρρενωπότητας και στις χρήσεις του (ανδρικού) σώματος ως αναπαράσταση του ανήκειν σε συγκεκριμένες πολιτισμικές ομάδες και ως μέθοδος επιτέλεσης στο χώρο έμφυλων υποκειμενικότητων. Συζητήθηκε από διαφορετικές οπτικές πώς οι αρρενωπότητες και οι θηλυκότητες συγκροτούνται μέσα από σώματα έμφυλα και σεξουαλικά προσδιορισμένα τα οποία παράγουν ιδιαίτερες χωρικότητες, όπου το εφήμερο, η διαφοροποίηση και η διάχυση στο χώρο αποτελούν τρόπους με τους οποίους συγκεκριμένα υποκείμενα και ομάδες διαπραγματεύονται την πρόσβαση και ορατότητα στο δημόσιο χώρο της πόλης και σε διαφορετικές δραστηριότητες (πχ αθλητικές, τουριστικές, ελεύθερου χρόνου).

3. *Φύλο, ευθραυστότητα και πόροι*: η ενότητα αυτή προσέγγισε θέματα που έχουν να κάνουν με διαδικασίες ενδυνάμωσης των γυναικών μέσα από τη συμμετοχή τους σε αναπτυξιακές πρωτοβουλίες, σε δίκτυα micro-credit και

αυτο-αποταμίευσης και στη διαμόρφωση στρατηγικών επιβίωσης. Μέσα από τέτοιες διαδικασίες υποστηρίχθηκε ότι οι γυναίκες μπορούν να διαπραγματευθούν σχέσεις φύλου, ηλικίας, κοινωνικής τάξης, κάστας. Ένα ιδιαίτερο πεδίο διαπραγμάτευσης αποτελούν οι χωροχρόνοι (εξατομικευμένης) φροντίδας που προσφέρουν, μέσα από ενσώματες πρακτικές, μετανάστριες από τον παγκόσμιο Νότο σε σπίτια/νοικοκυριά στον παγκόσμιο Βορρά. Συζητήθηκαν ακόμη ζητήματα θεσμικών παρεμβάσεων σε διαφορετικά γεωγραφικά συμφραζόμενα (πχ συνταγματική κατοχύρωση δικαιωμάτων, νομοθετικές μεταρρυθμίσεις, κλπ σε αστική, περιφερειακή ή εθνική κλίμακα).

4. *Φύλο, χώρος, διακυβέρνηση*: εδώ εντάχθηκαν εργασίες που αφορούσαν χωρικές πολιτικές (π.χ. ασφάλεια στο χώρο, αστικές αναπλάσεις, προγράμματα κατοικίας), πολιτικές ισότητας από δήμους και περιφέρειες, αναπτυξιακά προγράμματα για τις χώρες του παγκόσμιου Νότου, όπου δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο και τη συμμετοχή των γυναικών. Στην ενότητα αυτή συμμετείχαν ως προσκεκλημένοι/ες και στελέχη της περιφερειακής και τοπικής αυτοδιοίκησης της Γκρενόμπλ.

5. *Φύλο, ιδιότητα του πολίτη και κατηγοριοποίηση*: οι εργασίες της ενότητας αυτής εστίασαν στην κατασκευή

Από την έκθεση φωτογραφιών «Τα επαγγέλματα έχουν φύλο;»

της ετερότητας, του «άλλου» και του «ξένου», μέσα από κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις που προσδιορίζουν το «κανονικό». Από τους διαλόγους του Πλάτωνα μέχρι τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, και από τις πρακτικές «περάσματα» (passing) ως Αρείων των εβραίων της Πολωνίας μέχρι τις καταλήψεις χώρων από μετανάστες «χωρίς χαρτιά», οι εργασίες εξέτασαν διαφορετικούς τρόπους και συγκυρίες αποκλεισμού, αλλά και αντίστασης σε αυτόν. Ιδιαίτερο τμήμα της ενότητας αποτέλεσε ο τρόπος διδασκαλίας της γεωγραφίας στα γαλλικά σχολεία, η (μη) ένταξη του φύλου σ' αυτήν και η θέση των γυναικών γεωγράφων. Όπως υποστηρίχθηκε από πολλούς/ες, η γεωγραφία, ως επι-

στήμη των κατακτητών, των εμπόρων και των οικιστών, αντικατοπτρίζει τις κυρίαρχες ανδρικές κουλτούρες και τις επιθυμίες τους στο χώρο, οι οποίες συνδέονται με τον εξωτισμό, τον ερωτισμό, την εξουσία του ανδρικού φύλου και την αφάνεια της φροντίδας. Από αυτή την άποψη, είναι αναγκαία η «αποαποικιοποίηση» της γεωγραφικής σκέψης, τόσο σε σχέση με τη γνώση που παράγουν οι πρώην αποικιοκρατούμενοι, όσο και σε σχέση με τα διαφορετικά υποκείμενα, τα οποία ο κυρίαρχος λόγος και πρακτικές κατασκευάζουν ως «άλλο», για το οποίο χρειάζεται να διαμορφωθούν κάθε φορά ειδικές ρυθμίσεις, αφού δεν εμπίπτει στην προβολόμενη ως οικουμενική συνθήκη.

Ο πλούσιος προβληματισμός του συνεδρίου της Γκρενόμπλ και η μεγάλη συμμετοχή κυρίως νέων ερευνητών και ερευνητριών αποτελεί παρακαταθήκη για τη συνέχιση της σειράς «biennale-genre», η τέταρτη συνάντηση της οποίας έχει ήδη πραγματοποιήσει τα πρώτα οργανωτικά βήματα.